

Over
Joost van den Vondels
Inwydinge van 't stadthuis
t' Amsterdam

Fig. 3 Titelgravure van de eerste uitgave van J. v. d. Vondel, *Inwydinge van 't Stadthuis t'Amsterdam*, 1655. (Coll. Vondelmuseum)

februari 2006

Auteur Benjamin Blom
Studentnummer 0135445
Docent W. W. Mijnhardt

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	3
2.	Vondelstudie, de stand van zaken. Waarom nog belangstelling voor Vondel?	6
3.	Vondel en zijn opvattingen	8
4.	Vondel, Amsterdamse opiniemaker	11
5.	Welk beeld van het Amsterdamse gezag rijst op uit de 'Inwijdinge'?	16
6.	Conclusie	19
	Literatuurlijst	21

1. Inleiding

De zeventiende eeuw was een tijdperk van grote veranderingen. De Lage Landen bevochten met succes hun onafhankelijkheid van Spanje, waardoor de Republiek der Verenigde Nederlanden een feit werd. In de voorgaande eeuw had de reformatie een grote verandering teweeggebracht in de maatschappij. Holland ontwikkelde zich tot een handelsmogendheid van wereldformaat. Vanaf de zestiende eeuw zette een grote economische bloei in, die gepaard ging met een sterke bevolkingsgroei en leidde tot een proces van verstedelijking. De groei van het aantal steden en hun inwoners was niet te vergelijken met enig ander land in dezelfde periode. Er was een grote culturele bloei in de schilderkunst, de bouwkunst en de literatuur.

Amsterdam vormde in de zeventiende eeuw het economische en culturele zwaartepunt van de Republiek. De Spaanse blokkade van de Schelde in 1585 en de herbezetting van de zuidelijke Nederlanden, zorgde voor een grootscheepse migratie van Antwerpenaren naar de noordelijke Lage Landen. Amsterdam werd de stapelmarkt van de wereldhandel en vormde een toevluchtsoord voor vele duizende immigranten uit heel Europa. De stad maakte een stormachtige groei door. In enkele generaties verzevenvoudigde het aantal inwoners van 30.000 in 1585 tot 120.000 in 1632 en in de jaren zestig passeerde het inwoneraantal de 200.000.¹ Veel van deze nieuwe inwoners kwamen van buiten de Republiek en bleven tijdelijk. Anderen bleven en bouwden een bestaan op. In 1585 en 1613 en 1663 besloot het stadsbestuur tot een grootschalige stadsuitbreiding. Na Londen en Parijs was Amsterdam de grootste stad van Europa. In de politiek stond de gespannen verhouding tussen de prinsen van Oranje en de afzonderlijke gewesten en steden centraal. Dit resulteerde in 1650 zelfs in een mislukte aanval op Amsterdam door Willem II. Het conflict draaide om de vraag wie de macht over het leger bezat. De handelsstad Amsterdam was niet gediend met een verdere strijd tegen Spanje. De prins had zijn machtsbasis voornamelijk aan het leger te danken en wilde de strijd daarom liever voortzetten.

De reformatie bracht in de Lage Landen een grote diversiteit aan groeperingen voort en de godsdienstige belangstelling van de burger bleef levendig. In Amsterdam vonden doopsgezinden, gereformeerden, lutheranen, remonstranten, quakers, joden en

¹ Erika Kuijpers, *Migrantestad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17^e-eeuws Amsterdam*. (Hilversum 2005) p. 9

allerlei religieuze dissidenten een betrekkelijk veilig onderkomen. De tolerantie van andersdenkenden bleef echter een heikel punt. Katholieken bijvoorbeeld werden dan wel gedoopt in Amsterdam, maar de gereformeerde predikanten hadden een stevige vinger in de pap bij het stadhuis.

De schilderkunst bloeide in Amsterdam door bekende en minder bekende schilders als Rembrandt, Karel van Mander, Jan Koninck en Herman Saftleven. In intellectueel opzicht waren mensen als Spinoza, Descartes en Hugo de Groot baanbrekend. Het wereldbeeld van de Middeleeuwen kwam onder druk te staan. Er kwam een grote belangstelling voor de klassieken in kunst en literatuur. Door de boekdrukkunst was een grootschalige verspreiding van nieuwe ideeën mogelijk geworden. De literaire wereld van Amsterdam werd in de zeventiende eeuw aangevoerd door de dichters Constantijn Huygens, P.C. Hooft en Joost van den Vondel.

Als symbool voor de nieuwe status van Amsterdam verrees in de jaren vijftig een kolossaal nieuw stadhuis. Het oude onderkomen van het stadsbestuur voldeed al lang niet meer en met het ontwerp van Jacob van Campen kreeg de stad het grootste bestuurlijke gebouw van het toenmalige Europa. Dit ‘achtste wereldwonder’ was duidelijk geïnspireerd door de paleizen uit de Romeinse glorie. Het stadhuis sprak behoorlijk tot de verbeelding, zoals blijkt uit de grote hoeveelheid afbeeldingen die er van werden gemaakt. Haar stadhuis stond symbool voor de volle glorie van de Hollandse gouden eeuw. De dichter Joost van den Vondel werd gezien als een van de grote, zo niet *de* grootste, vaderlandse dichter(s). Marijke Spies noemde het gedicht *Inwydinge van 't Stadhuis t'Amsterdam* het mooiste gedicht dat op Amsterdam is gemaakt.² Een gedicht van deze grootste dichter op dit grootse gebouw biedt ons inderdaad een prachtige blik in het dynamische leven van het zeventiende eeuwse Amsterdam.

Welk beeld had de zeventiende-eeuwse Amsterdammer van de diepgaande veranderingen die zich om hem heen afspeelden? Wat was de rol van Vondel in Amsterdam? Welk beeld van Amsterdam vinden we terug in het werk van Vondel en in hoeverre was hij zelf beeldbepalend voor anderen? Wat zegt het gedicht *Inwydinge*

² Joost van den Vondel (1587-1679) *Volledige dichtwerken en oorspronkelijk proza* verzorgd door Albert Verwey. Opnieuw uitgegeven met een inleiding door Mieke B. Smits-Veldt en Marijke Spies. (Amsterdam 1986)

van 't stadhuis t'Amsterdam over de zo geroemde Amsterdamse gewetensvrijheid?
Op zoek naar een antwoord op deze vragen verkennen we het oude terrein van drie
eeuwen denken en schrijven over Vondel.

2. Vondelstudie, de stand van zaken. Waarom nog belangstelling voor Vondel?

Wie zich bezig wil gaan houden met Joost van den Vondel moet weten waar hij aan begint. Is het zinvol om nog iets toe te voegen aan de grote letterberg die aan hem is gewijd? Valt er nog iets nieuws te zeggen? De dichter die zo belangrijk is geweest voor de ontwikkeling van de Nederlandse taal en identiteit, heeft in de meest breedvoerige uitgave een verzameld werk van bijna een meter achtergelaten. De hoeveelheid publicaties over Vondel is sinds zijn 400^e geboortejaar gestadig toegenomen. Hoeveel boeken er precies zijn verschenen is moeilijk te zeggen. De letterenbibliotheek van de Universiteit Utrecht heeft ongeveer tien strekkende meters aan Vondelliteratuur, waarvan ruim tweederde in de twintigste eeuw is verschenen. In totaal zijn er volgens de Nederlandse Centrale Catalogus ruim 1000 Nederlandstalige titels over Vondel verschenen. Is ondertussen alles niet gezegd wat er te zeggen valt over de dichter?

Tot en met de jaren zestig werden er heel wat uitgebreide studies gewijd aan de persoon van Vondel, bijvoorbeeld door de katholieke biograaf Gerard Brom met zijn *Vondels bekering* (1907) en *Vondels geloof* (1935) en de eveneens katholieke prof. B.H. Molkenboer met zijn studie over *de Jonge Vondel* (postuum uitgegeven in 1950). De grote literatuurwetenschappers Kalff en Te Winkel deden met hun geschiedenissen van de Nederlandse Letterkunde ook een duit in het zakje. Marijke Spies stelde in 1987 dat het meest voor de hand liggende onderzoek over Vondel wel is verricht. Het Vondelonderzoek is de laatste decennia sterk verwetenschappelijkt. Het lijkt er op dat sinds ons Nederlandse wereldbeeld na de jaren zestig in rap tempo veranderde, niemand meer goed raad wist met de oude Vondel. Vondels beroemde toneelstuk *Gysbreght van Aemstel* is van 1638 tot 1968 jaarlijks opgevoerd.³ Daarna viel het doek en de belangstelling bij het publiek was verdwenen. Ondanks zijn monumentale waarde en zijn grote betekenis voor de Nederlandse literatuur, is hij ten prooi gevallen aan de vergetelheid.⁴ Dit biedt volgens Spies wel de mogelijkheid van een

³ Joost van den Vondel, *Gysbreght van Aemstel*. Met inleidingen en aantekeningen door Mieke B. Smits-Veldt (Amsterdam 1994) geraadpleegd in DBNL op 7 februari 2006.

⁴ Marijke Spies, 'Vondel in veelvoud. Het Vondel-onderzoek sinds de jaren vijftig' in Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde, jrg. 103(1987) geraadpleegd in Digitale bibliotheek voor de

verrassende herontdekking van Vondel. Het is sindsdien stil gebleven rondom de dichter. Er zijn enkele fraai uitgevoerde tekstitgaven en diverse artikelen over Vondel verschenen. Maar de eerste serieuze monografie sinds het Vondeljaar 1987 zal dit jaar verschijnen van de hand van de Leidse literatuurwetenschapper F.W. Korsten, *Vondel verzet. De ruimte van geschiedenis*. De aankondiging belooft een verrassende verkenning in de zeventiende-eeuwse politieke denkbeelden en houdt wellicht kritiek in op een al te benauwde voorstelling van het christelijke wereldbeeld.⁵

Toch is het merkwaardig dat, terwijl de zeventiende-eeuwse cultuurgeschiedenis een veel meer interdisciplinair karakter heeft gekregen en bijvoorbeeld de schilderkunst zich mag verheugen in een levendige belangstelling, de literatuur zo weinig aandacht krijgt. Dat is jammer, gezien het feit dat iemand als Vondel zo onlosmakelijk verbonden is met de cultuurgeschiedenis, zoals hoofdstuk 4 nog zal blijken.

Nederlandse letteren, <http://www.dbnl.nl/tekst/spie010vond01/index.htm>, geraadpleegd op 7 februari 2006. p. 235

⁵ Aankondiging op de website van uitgeverij van Tilt <http://www.vantilt.nl/nieuws/00092/> geraadpleegd op 7 februari 2006

3. Vondel en zijn opvattingen

Al in 1682 schreef Geeraardt Brandt, een tijdgenoot van Vondel een beknopte biografie: *Het leven van Joost van den Vondel*. Dit beknopte werk is een aantrekkelijke en leesbare bron over het leven van de kousenhandelaar en dichter. De ouders van de dichter Joost van den Vondel (1587-1679) kwamen oorspronkelijk uit Antwerpen. Op zoek naar een vrijplaats voor godsdienstuitoefening, weken zij uit naar Keulen. Na een korte tijd in Utrecht te hebben gewoond, kwamen zij 1597 naar de Warmoesstraat in Amsterdam. Hij trouwde daar in 1610 met Maria de Wolff en nam de kousenhandel van zijn vader over. Zijn literaire productie nam toe naarmate zijn leeftijd vorderde. Aan het einde van de jaren twintig kwam Vondel in een crisis terecht. Hij leed aan melancholie, een typisch middeleeuwse ziekte die werd toegeschreven aan een overschot van zwarte gal. Geleerden hadden de naam hier extra gevoelig voor te zijn. Zijn werk veranderde in de periode die daar op volgde en werd minder strikt religieus van karakter. Vondel trok zich terug als diaken van de Waterlandse Doopsgezinde gemeente waar hij lid was.

Vondel, die een eenvoudige opleiding had genoten, maakte zichzelf het Latijn eigen en vanaf de jaren twintig werd de invloed van de klassieken in zijn werk duidelijk zichtbaar. Zijn gedichten kregen vanaf deze periode een andere toon. Hij ging dichten op basis van de klassieken en schikte zich daarmee naar de toenmalige literaire conventies. Hij raakte bevriend met mensen buiten zijn vertrouwde doopsgezinde kring en de Brabantse rederijkerskamer *Het Wit Lavendel*. Onder invloed van de Franse en Italiaanse literatuur begon hij luchtige gedichten en liederen op gelegenheden en personen te schrijven. Dit bleef hij zijn hele leven doen. Ook binnen zijn eigen Waterlandse gemeente mengde hij zich in godsdienstige polemieken met gedichten als *Antidotum tegen het vergift der geest-drijvers* (1626). In deze tijd schreef hij zijn beruchte hekeldichten tegen predikanten, collega dichters en politici. In zijn *Palamedes* gaf Vondel blijk van sympathie voor de veroordeelde Johan van Oldebarnevelt. Hij koos de remonstrantse zijde en moest zich hiervoor verantwoorden in Den Haag. Door het toen calvinistische stadsbestuur werd hem een forse boete opgelegd. De werken van Vondel gingen door de controverse als warme broodjes over de toonbank van zijn uitgever Calom. De machtsverhoudingen in het Amsterdamse stadsbestuur begonnen te verschuiven ten gunste van minder fanatieke

calvinische bestuurders. In later jaren werd Vondel steeds meer een spreekbuis voor het stadsbestuur. In 1630 kregen de remonstranten een eigen kerkgebouw. Ter gelegenheid van dit feit schreef hij *Inwyding van den Christen tempel t'Amsterdam*. Twee jaar later werd een instelling voor hoger onderwijs opgericht. Vondel onderhield vanaf toen intensief contact met de remonstrantsgezinde geleerden Gerard Vossius en Caspar Barlaeus van dit *Athenaeum Illustre*.

In de jaren dertig verloor Vondel zijn pasgeboren zoon Constantijntje, zijn achtjarig dochtertje Sara en zijn geliefde vrouw Maaïke. Hij staakte hierop zijn voorgenomen werk aan een klassiek epos op keizer Constantijn, waaraan hij in 1631, onder aansporing van zijn vriend Hugo de Groot, was begonnen. Aan deze geleerde droeg hij de onsterfelijk geworden *Gysbrecht van Amstel* op bij de inwijding van de nieuwe schouwburg in 1637. Vondel streefde er in zijn christelijke tragedies over Jozef en David van later jaren naar om universele lessen te geven over de verhouding tussen de mensen, wereldlijke machthebbers en de God van Israël. Vondel liet zich steeds meer inspireren door de beeldende kunsten en schreef veel gedichten als bijschrift op prenten en schilderijen. In 1641 bekeerde Vondel zich tot het rooms-katholieke geloof, evenals veel andere intellectuelen van zijn tijd. Rond 1650 maakten de katholieken zo'n 8% van de Amsterdamse bevolking uit. Vondel was een door en door religieuze dichter, zo bleek ook uit zijn *Altaar-geheimenissen* (1645) een theologisch leerdicht over de eucharistie. Vondel vertaalde enkele werken van Vergilius en gaf een selectie van de geschriften van Hugo de Groot uit. In 1647 bracht hij hulde aan de burgemeesters als 'vredevaders, vaders des vaderlands' voor hun aandeel in het aan banden leggen van de oorlogsgod. Een half jaar later werd de officiële vrede in Münster getekend. Zijn *Leeuwendalers* (1648) werd ter gelegenheid van deze gebeurtenis opgevoerd. In 1654 schreef Vondel de tragedie *Lucifer*, over de opstand en val van de aartsengel, Gods 'stedehouder'. Hij droeg dit werk op aan de keizer van het Heilige Roomse Rijk, Ferdinand III. Dit werk gold zeker in later tijden als een hoogtepunt in zijn oeuvre. In dit stuk zijn de geleidelijke karakterverandering van de machtige Aartsengel in de strijd tussen goed en kwaad met een opklimmende spanning meesterlijk getekend. In 1652 deed hij 'De rechtvaardige trouw', zijn handel in luxueuze kousen, over aan zijn zoon Joost. Binnen enkele jaren ging de zaak failliet en werd de dichter curator van zijn zoon, die naar Indië werd verbannen en tijdens de zeereis overleed. Vondel zat plotseling in de schulden en aanvaarde na bemoeienis

van het stadhuis een kantoorbaan bij de Bank van Lening. Hij verdiende daar tot zijn dood een salaris van *fl* 650,- per jaar. Hij schreef op hoge leeftijd nog diverse grote werken, *Joannes de boetgezent* (1662), *De heerlijkheid der kerke* (1663) en *Adam in ballingschap* (1664). Een van zijn laatste prestaties was de vertaling van Ovidius' *Herscheppinge* (1671). In 1679 overleed Vondel, 91 jaar oud. Zijn levenskracht was op. Hij werd onder grote belangstelling begraven in de Nieuwe Kerk. Hij zou eens in een koude winter tegen zijn vrienden geschertst hebben dat ze hem een grafschrift mochten meegeven:

*'Hier leit Vondel, zonder rouw,
Hy is gestorven van de kouw.'*⁶

⁶ Joost van den Vondel (1587-1679) *Volledige dichtwerken en oorspronkelijk proza*. Verzorgd door Albert Verwey, Opnieuw uitgegeven met een inleiding door Mieke B. Smits-Veldt en Marijke Spies (Amsterdam 1986) p. IX-XLII
Geeraert Brandt, *Het leven van Joost van den Vondel*. bewerking door Marieke M. van Oostrom en Maria A. Schenkeveld-van der Dussen (Amsterdam 1986)

4. Vondel, Amsterdamse opiniemaker

Hoe moet Vondel worden gezien tegen de achtergrond van zijn tijd en zijn stad?

Welke stem had Vondel in het Amsterdam van zijn tijd? Aangenomen mag worden dat de publieke opinie van in het zeventiende-eeuwse Amsterdam in hoge mate werd beheerst door de godsdienst en haar vertegenwoordigers. Predikanten waarschuwden voor het bederf van de zeden en haakten met hun boodschap in op de actualiteit.

Ondanks de voor de toenmalige begrippen ontstellende groei van Amsterdam, bleef het in vergelijking met de postmoderne tijd een meer overzichtelijke samenleving. De mogelijkheden tot communicatie waren beperkt. Amsterdam had in de zeventiende eeuw al wel een eigen krant, de *Hollantze Mercurius*.⁷ Boekverkopers en drukkers deden goede zaken, zeker omdat Amsterdam een internationaal centrum voor allerhande dissidente ideeën begon te worden. Maar voor het overgrote deel waren mensen aangewezen op mondelinge communicatie en persoonlijke ontmoeting. Relaties hebben dan ook een niet te onderschatten rol gespeeld in de toenmalige samenleving. De vooraanstaanden in de stad moesten het vooral hebben van een mondeling doorgegeven reputatie. Mening en politieke standpunten werden in het openbaar druk besproken. De Nieuwe Kerk was bijvoorbeeld niet alleen een huis voor de (zondagse) eredienst, maar evengoed een overdekte ontmoetingsplaats die de hele week was geopend en functioneerde als een plek voor uitwisseling van informatie.⁸

De opening van de eerste schouwburg was een revolutie van formaat. Het toneel als zodanig kende al wel een lange traditie en was nooit helemaal weg geweest uit het straatbeeld. Maar door de nieuwe schouwburg, met in letterlijke zin veel spectaculaire nieuwe mogelijkheden, werd het toneel een zelfstandige concurrent van de kerken en kansels. Het toneel bood de mogelijkheid om op een indrukwekkende manier een boodschap over te brengen. Natuurlijk kon de schouwburg in bezoekersaantallen niet concurreren tegen de tientallen kerken van de stad. Maar toch was het bestaan van de schouwburg een schop tegen het zere been van de gereformeerden.

⁷ Saskia Albrecht e.a. *Vondels' Inwydinge van 't stadhuis t' Amsterdam* (Muiderberg 1982) p. 28

⁸ *Ibidem*, p. 88

De protesten van de predikanten waren niet van de lucht en leidden in 1672 ook tot de sluiting van de schouwburg voor een periode van vijf jaar. De opening van de schouwburg met de *Gysbrecht van Aemstel* stond gepland voor de tweede kerstdag 1637, maar moest een week worden uitgesteld om tegemoet te komen aan de kritiek uit de kerkenraad.⁹

Merkwaardig genoeg is er weinig geschreven over de opinievorming van de Amsterdamse burgers en de maatschappelijke functie van literatuur en toneel. De theaterwetenschappers hebben goed werk geleverd om de toneeldecors, de salarissen van de spelers en de ontwikkeling van het repertoire te beschrijven. Maar verder vakoverschrijdend onderzoek lijkt hier gewenst. Om daarop alvast een voorschot te nemen combineren we hier een aantal onderzoeksgegevens. Het lijkt er op dat niemand tot nu toe heeft uitgezocht hoeveel mensen eigenlijk kennismaakten met het theater. Wat de invloed van Vondel precies is geweest kan in elk geval worden geïllustreerd met het aantal opvoeringen van zijn toneelstukken in de periode 1617-1665.¹⁰ Op basis van de rekeningen van de schouwburg uit het Amsterdamse Familiearchief Huydecoper is de geschiedenis van de schouwburgvoorstellingen inzichtelijk gemaakt.

Er werden in deze periode 19 stukken van Vondel op de planken gebracht. Sommigen waren uiteraard beduidend succesvoller dan anderen. Een greep uit zijn meest populaire stukken illustreert zijn populariteit. *Gysbrecht* (première in 1638) werd 110 keer opgevoerd. De *Josef*-spelen (1640) 23 keer, *Leeuwendalers* (1648) haalde 5 opvoeringen, *Jeptha* (1659) werd 11 keer gespeeld. *Salomon* (1650) haalde 31 opvoeringen. *Lucifer* (1654) werd na twee opvoeringen gestaakt. De opbrengsten van de voorstellingen, die op maandag en donderdag plaatshadden, lagen vaak rond de fl. 200,-. De eerste negen voorstellingen van *Gysbert van Amstel* brachten in januari samen fl. 1777,19 op. Hoe hoog de entree was is niet bekend. Het bedrag moet echter volgens Worp, afhankelijk van de rang, zit- of staanplaats, tussen 3 en 6 stuivers zijn geweest. Een prent van de schouwburg uit 1664 geeft een indruk van het interieur. In

⁹ DBNL editie Mieke B. Smits-Veldt *Gysbrecht van Aemstel* p. 2

¹⁰ Zie over de ontwikkeling van rederijkerskamer 'Het Wit Lavendel' en het Amsterdamse toneellevven: W.M.H. Hummelen *Amsterdams toneel in het begin van de gouden eeuw* (Den Haag 1982) door E. Oey-de Vita en M. Geesink, *Academie en Schouwburg. Amsterdams toneelrepertoire 1617-1665* (Amsterdam 1983)

het midden was ruimte voor staanplaatsen voor het volk, de galerijen werden bezet door kamertjes. Er was ruimte voor een kleine duizend bezoekers. Rekenen we voor het gemak met een gemiddelde van vijf stuivers intreegeld, dan komen we voor de Gysbrechtvoorstellingen in januari 1638 op $1777 / 0,25 = 7108$ bezoekers.¹¹

Het eerstgenoemde overzicht van de meest populaire Vondel vertoningen levert een totaal van 180 voorstellingen tussen 1617 en 1665 op. Met een gemiddelde van 700 bezoekers per avond, kom je dan op een totaal van 126.000 bezoekers voor de belangrijkste toneelspelen van Vondel. Wellicht waren er mensen die elk nieuw stuk kwamen bewonderen of zelfs meerdere malen een zelfde voorstelling bijwoonden. Gezien de betaalbaarheid en de regelmaat van de voorstellingen zal er een vast publiek aanwezig zijn geweest. Daarentegen waren er ook veel incidentele bezoekers te veronderstellen. Ik ga er vanuit dat de meeste schouwburgbezoekers in elk geval de Gysbrechtvoorstellingen bijwoonden en in andere jaren eventueel ook de andere Vondelspelen. Met deze ‘Gysbrechtnorm’ komen we op $110 * 700 = 77.000$ bezoekers. Amsterdam telde in 1650 pakweg 200.000 inwoners. Ongeveer een op de drie Amsterdammers had wel eens een voorstelling van Vondel bijgewoond. Iedereen kende Vondel en je miste iets belangrijks als je nooit een toneelstuk van hem had bijgewoond.

De toneelpopulariteit betekende uiteraard niet dat iedereen de gedichten en spelen van Vondel ook las. Velen waren ongeletterd en een schouwspel was nu eenmaal laagdrempeliger dan lezen. Het is daarom moeilijker vast te stellen in welke oplagen zijn drukwerk werd verspreid. Op basis van boekwetenschappelijk onderzoek is uitgezocht hoeveel verschillende edities er van Vondels werken in de omloop waren.¹² Er is weinig bekend over de oplages van de doorgaans fraai uitgevoerde Vondelgedichten. Geeraard Brandt maakt terloops melding van een oplage van 1000 drukken voor de *Palamedes* (1625), die tijdens Vondels leven 18 keer werd herdrukt. Vondel had contacten met veel van de ongeveer veertig Amsterdamse boekhandelaren. Zijn werk is waarschijnlijk op veel plaatsen te koop aangeboden. In

¹¹ J.A. Worp, *Geschiedenis van den Amsterdamschen Schouwburg 1496 - 1772*. Uitgegeven met aanvulling tot 1872 door J.F.M. Sterck. (Amsterdam 1920) p. 123

¹² Schuytvlot, A. C. *Catalogus van werken van en over Vondel gedrukt vóór 1801 en aanwezig in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam*; met een inl. van Johan Gerritsen (Nieuwkoop 1987)
B.H. Molkenboer *Vondels drukkers en uitgevers* In: *Vondel-kroniek: tweemaandelijksch tijdschrift* (Amsterdam 1941) p. 24

elk geval werden er gedrukte exemplaren er van zijn spelen tijdens de schouwburgvoorstellingen verkocht.

Het alfabetiseringsniveau in zeventiende-eeuws Amsterdam is onderzocht aan de hand van trouwakten.¹³ Daaruit blijkt dat in 1650 63,9 % van de mannen en 40 % van de vrouwen in staat waren om een handtekening te zetten (analfabeten zetten een kruisje). De groep niet-gereformeerden is wellicht meer ontwikkeld en geletterd geweest, gezien het feit dat degenen die niet in de gereformeerde trouwboeken, maar alleen in de stadhuisboeken voorkomen, vaker een handtekening hebben gezet.

Hoeveel er gelezen werd in Amsterdam rond 1650 is moeilijk vast te stellen. Er is geprobeerd daar iets over te zeggen aan de hand van het boekenbezit in Amsterdamse boedelinventarissen. Het is echter onmogelijk om op basis daarvan een reconstructie te maken van de gemiddelde Amsterdamse boekenkast, aangezien volledige catalogi met titels erg schaars zijn. Bijbel- en liedboekjesbezit waren sinds de reformatie gemeengoed. Daarnaast hebben veel Amsterdammers waarschijnlijk wel enkele boeken in huis gehad.¹⁴ In hoeverre er ook pamfletten en gedichten werden gelezen, lijkt erg moeilijk na te gaan. We kunnen er alleen maar naar gissen. In elk geval is duidelijk dat Vondel inderdaad een publieke figuur was en dat men op de hoogte was van zijn werk. Wellicht gingen zijn geschriften van hand tot hand. Sommige van zijn gedichten waren bedoeld als populaire volksliedjes. Wellicht floten mensen deze melodieën op straat.

Vondel lokte met zijn werk soms heftige reacties uit. Vooral de gereformeerde predikanten protesteerden regelmatig tegen zijn werk. Het toneel was voor de Calvinisten vanouds een bron van ergernis. Ze waren bang voor een verloedering van de zeden, zoals dat in het oude Rome het geval was geweest. Hij erkende dat de kerkvaders het toneelspel heftig bestreden en aan christenen verboden om er aan deel te nemen. “Maer let met ‘er wel op, de tyt en reden van dien was heel anders gelegen. De weerelt lagh toen noch diep, op vele plaetsen, in Heidensche afgoderye

¹³ Erika Kuijpers *Lezen en schrijven : onderzoek naar het alfabetiseringsniveau in zeventiende-eeuws Amsterdam* In: Tijdschrift voor sociale geschiedenis, vol. 23, afl. 4 (Den Haag 1997)

¹⁴ Matthijs van Otegem *Omweg of dwaalspoor : de bruikbaarheid van boedelinventarissen voor onderzoek naar boekenbezit in de zeventiende* In Theoretische Geschiedenis, vol. 26 (Amsterdam 1999), nummer 1, p. 78-87

verzoncken.”¹⁵ Vondel wilde zijn eigen dichterschap in dienst stellen van het algemeen nut. Hij zocht er voortdurend naar om de actualiteit in een religieuze context te plaatsen. Hij had een grote reputatie opgebouwd in Amsterdam. Die moest hij echter vooral hebben van zijn populaire toneelrepertoire. Het theater van Vondel heeft op deze manier als tegenwicht tegen de kansel gefunctioneerd. Deze rol moet zeker niet worden onderschat. Vondel was een van de belangrijkste opiniemakers van zijn tijd. Dat is voldoende reden om hem te betrekken in allerlei cultuurhistorische beschouwingen over deze tijd.

¹⁵ Vondel, *Berecht aen alle kunstgenooten, begunstigers der tooneelspelen*. bij het verschijnen van Lucifer in *De werken van J. van den Vondel* dl. 17 uitgave J. van Lennep (Leiden ca. 1900) p. 17

5. Het beeld van het Amsterdamse gezag in de ‘Inwydinge’

Een jaar na de controverse over de Lucifer, waarbij op gezag van het stadhuis de Lucifer van de planken was gehaald, werd er een in de zomer een groot inwijdingsfeest gehouden voor het stadhuis, dat pas in de jaren zestig helemaal voltooid zou worden. Is het lofdicht op het nieuwe stadhuis een bruikbare bron om te kunnen traceren wat Amsterdammers dachten over hun stad en haar nieuwe stadhuis? Welk beeld komt van het Amsterdamse gezag komt er in de Inwydinge naar voren?

De traditie van het loven van steden en personen door middel van gedichten dateerde uit de Grieks-Romeinse wereld. In de retorica waren vergelijkingen en uitweidingen de manier om de toehoorder te overtuigen. De waarheid werd niet altijd even correct en proportioneel naar voren gebracht. Beschrijving en opsomming gingen gepaard met het gebruik van de topoi van onvermogen en onzegbaarheid; het te beschrijven onderwerp is niet in woorden te vatten. Het gebruik van de topos *omissio*; een opsomming van de dingen die je niet noemt en benadrukken dat er slechts weinig van de veelheid van dingen wordt aangeroerd. Er was veel overeenkomst in de manier waarop steden werden bezongen. Er werd zorgvuldig aandacht besteed aan de opbouw van het gedicht aan de hand de regels van de klassieke retorica.¹⁶

Vondel was een betrekkelijk eenvoudige middenstander, in tegenstelling tot de Constantijn Huygens, die zich als secretaris van de prinsen van Oranje in de hoogste kringen bewoog. Copyrights bestonden nog niet in de tijd van Vondel. Het profijt dat hij trok van zijn populariteit heeft hem waarschijnlijk niet veel financieel gewin opgeleverd. Brandt maakt in zijn biografie een impliciet verwijt dat Vondel geen Meacenas of Augustus had die hem vrijstelde voor de ontplooiing van zijn dichterschap.¹⁷ Ik ga er daarom vanuit dat Vondel in veel gevallen uit eigen beweging besloot tot het schrijven van veel van zijn lofdichten. Doorgaans had hij er waarschijnlijk niet veel meer belang bij dan het schrijven van een goed gedicht en het overbrengen van een boodschap, ofwel van lofwaardigheid, ofwel van kritiek. Daarbij

¹⁶ Frans P.T. Slits *Het Latijnse stededicht. Oorsprong en ontwikkeling tot in de zeventiende eeuw.* (Amsterdam 1990) p. 301

¹⁷ Brandt, p. 62

moest hij natuurlijk wel denken om zijn reputatie als dichter en zich niet al te nadrukkelijk mengen in partijen en belangen.

Voor de hedendaagse lezer biedt het gedicht van 1378 regels een nogal archaïsche indruk. Saskia Albrecht en anderen schreven in een fraaie heruitgave in 1982 een toelichting op het gedicht en de achtergronden van het zeventiende-eeuwse Amsterdam. “De *Inwydinge*, (...) is niet zomaar een lofprijzing van het nieuwe stadhuis, maar vooral ook een verdediging tegen -reële of potentiële- kritiek op dat stadhuis. Alle onderwerpen die aangekaart worden, zijn bouwstenen van een betoog dat Vondel als een gewiekst advocaat stap voor stap opbouwt.”¹⁸ Volgens de regels van de klassieke retorica laat Vondel de lofwaardigheid van zijn object zien. De verwijzingen naar klassieke en bijbelse thema’s zijn niet van de lucht. In de editie die tot stand kwam onder begeleiding van Marijke Spies, worden in het gedicht 16 verschillende onderdelen onderscheiden.

Vondel trekt om te beginnen de aandacht van zijn publiek door te refereren aan de zaken die ieder bezig houden: *Met een de jaermerckt, die, met haeren openschoot, alle omgelege steên en bondgenooten noodt* (r. 6-7). Vervolgens toont hij de lofwaardigheid van zijn onderwerp aan door te spreken over stadhuizen in het algemeen: *Stadthuizen dienen dan alom ten toeverlaat en vryborgh van het volck, dat, vry van alle zorgen, Gerust zyn’ handel dryft, en heenslaept op die borgen, Het oogh der Vaderen, dat voor de kindren waecht* (56-59). De Dam is het functionele centrum van de stad en het stadhuis is de waardige zetel van het gezag. Dat blijkt uit de standvastigheid van de bouwers, ondanks alle tegenslagen, zoals de brand van het oude stadhuis en de oorlog met Engeland (1652-1654). Het tweede deel van het gedicht is een beschrijving van de buitenkant van het stadhuis, met een uitweiding over de geschiedenis van de stad. Een vergelijking met het oude Rome mag daarbij niet ontbreken: *Toen Romulus begon zijn nieuwe stadt te bouwen,- Met kracht, op Palatyn, uit louter rots gehouwen, - Omtrent den Tyberstroom, en met een smalle gracht – Omtrocken voor gevaer; had niemand oit gedach t- Dat deze stadt al d’aerde en zee zou wetten stellen; - Zoo menigh aertsgewel en Rijck ter nedervellen,* (r. 896-902). Het nieuwe stadhuis komt als de Fenix tevoorschijn uit de brand van het oude

¹⁸ Albrecht, p. 11

stadhuis in 1652. Vervolgens beschrijft Vondel de binnenkant van het stadhuis, met alle decoraties. Hij heeft het achteraf bij het juiste eind gehad als hij opmerkt: *Wie nu bouwmeester, of een schildergeest wil worden, - Of Fidias in kunst en beeldehouwery, - Die zal uit gansch Euroop, zich spoeden naer het Y, - En onzen trotzen Dam, met openne, en verwe, en koole, - Om in dit nieuw Stadthuis, als in de hoogste schoole - Van Pallas, uit het brein van Jupiter geteelt, - Te tekenen al wat de leerlust hem beveelt - t'Ontworpen op papier, en perckement, en doecken.* (r. 1178-1185) Aan het einde van het gedicht komt de aap uit de mouw als er wordt gevraagd: *Waer is de zuinige aert van onzen Aemsterlander - Gebleven?* (r.1198) *En hoe vergeet dees stadt, uit visscheren gesproten, Zichzelve aen zulck een pracht, by d'ouden ongewent!* (r. 1210-1211) Welnu, daar moeten volgens Vondel niet te moeilijk over worden gedaan. 'Gelijck de tempels staen den Godtsdienst toegewyt' zo is het gepast de Wethouders, die 'Godts stoel- en stedehouders' zijn een waardige plek te gunnen voor de zware last die rust op de schouders van 's volcks regeerders. (r. 1215-1225). Het stadhuis is een 'hoogen burgh der Vryheit' en zoals de stad Rome heerschappij voerde over een wereldrijk, zo is de Amsterdamse Burgemeester de beschermheer van de koopman, de armen en behoeftigen. Gerechtigheid en vrede zorgen voor een bloei van de deugden. 'De kunsten winnen velt. De nutte wetenschappen - Geraecken op den troon.' (r. 1365)

Vondel is in dit gedicht wel medeplichtig aan geschiedvervalsing. De Amsterdamse regentenfamilie Bicker had er belang te laten zien dat ze afstamden van het oude geslacht van xxxxxxxxxxxx. Of Vondel zich bewust was van deze zaken is niet duidelijk. Als hij willens en wetens heeft meegewerkt aan het opvijzelen van de reputatie van de burgemeesters, maakte hij hier geen fraaie beurt.¹⁹

Het is niet bekend welke functie dit gedicht heeft gehad bij de inwijdingsplechtigheid van het stadhuis op donderdag 29 juli 1655. Het werd ongetwijfeld niet voorgedragen in de Oude en Nieuwe kerk bij de kerkdiensten ter gelegenheid van de inwijding. Onder de maaltijd van burgemeesters en schepenen werd een gelukwens van Huygens in de vorm van een kort gedicht voorgelezen. Gezien de lengte en het karakter van het

¹⁹ S.A.C. Dudok van Heel, *Amsterdamse burgemeesters zonder stamboom. De dichter Vondel en de schilder Colijns vervalsen geschiedenis* tijdschrift De zeventiende eeuw: cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief. vol. 6, afl. 1, pag. 144-151 (Deventer 1990)

gedicht, kunnen we echter wel veronderstellen dat het een vorm van propaganda was, om de tegenstanders van het dure gebouw de wind uit de zeilen te nemen. Brandt vermeldt dat de bestuurders van de stad Amsterdam Vondel vereerden met een zilveren kop of schaal voor zijn *Inwijdinge*²⁰. Hoeveel exemplaren er van werden gedrukt is niet bekend. In de opsomming van de werken van Vondel in de collectie van de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek komt het werk in vijf verschillende exemplaren voor, allemaal uit dezelfde druk.²¹ Het werk is versierd met een mooie titelgravure en uitgegeven bij de weduwe van Abraham de Wees, de vaste uitgever van Vondels' werk in deze periode. Dit suggereert dat het werk op een redelijke schaal is verspreid. Ter vergelijking: van het toneelstuk *Leeuwendalers* zijn in dezelfde collectie zes verschillende uitgaven bekend. De *Palamedes* komt tot 1680 voor in maar liefst 20 verschillende versies. In september 1655 werd de schouwburg voor vijf maanden gesloten vanwege de pestepidemie.²² Het publiek moest het even zonder de toneelvoorstellingen van Vondel stellen. Wellicht heeft dat bijgedragen aan een verhoogde populariteit van zijn *Inwijdinge*. Het zou kunnen dat het gedicht al enige tijd voor de opening van het stadhuis is uitgegeven. Alhoewel niet eerder dan in april van dat jaar, omdat de feestelijkheden in die maand door het stadsbestuur werden beraamd.

²⁰ Brandt, p. 86

²¹ Schuytvlot, p. 64

²² Worp, p. 123

6. Conclusie

Het Amsterdamse stadhuis van 1655 symboliseerde de metamorfose van het dynamische Amsterdam in de gouden eeuw. De enorme bevolkingsgroei veranderde de stadssamenleving binnen twee generaties in een wereldstad. Er was een grote diversiteit aan religieuze stromingen. Vondel, die bijna zijn hele leven in de stad heeft gewoond, was een getuige van de diverse conflicten die de stad en de Republiek doormaakten en leverde er zijn eigen bijdrage aan. Vondel was in de eerste plaats een diep gelovige dichter met een heel eigen gevormde overtuiging. Hij stond, hoewel niet onbekritiseerd, boven de verschillende partijen en stromingen. Zijn doopsgezinde achtergrond, remonstrantse sympathieën en zijn overgang naar de katholieke kerk maakten het lastig hem in een vakje te plaatsen. Vondel was vooral door zijn onsterfelijk geworden toneelstukken een ongekend populair figuur. Hij vormde een goed tegenwicht tegen de kansel en was een echte opiniemaker. Het gedicht over het stadhuis is een stuk voorbeeldige dichtkunst op basis van de klassieke retorika. Het moet echter vooral als een stuk propaganda worden beschouwd om de kritiek op het gebouw te ontzenuwen. Toch klinkt er in het gedicht een oprechte sympathie voor het Amsterdamse gezag en haar rol als vrijheidsbeschermer.

*'Door een ist nu voldaan'*²³

²³ Kenspreuk van Vondel, waarmee hij zijn werk van 1616 tot 1620 ondertekende

Literatuurlijst

Albrecht, Saskia e.a. *Vondels' Inwydinge van 't stadhuis t' Amsterdam* (Muiderberg 1982)

Brandt, Geeraert, *Het leven van Joost van den Vondel*. bewerking door Marieke M. van Oostrom en Maria A. Schenkeveld-van der Dussen (Amsterdam 1986)

Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren, <http://www.dbnl.nl>

Dudok van Heel, S.A.C., *Amsterdamse burgemeesters zonder stamboom. De dichter Vondel en de schilder Colijns vervalsen geschiedenis* tijdschrift *De zeventiende eeuw: cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief*. vol. 6 (Deventer 1990)

Hummelen, W.M.H., *Amsterdams toneel in het begin van de gouden eeuw* (Den Haag 1982)

Kuijpers, Erika, *Lezen en schrijven : onderzoek naar het alfabetiseringsniveau in zeventiende-eeuws Amsterdam* In: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, vol. 23, afl. 4 (Den Haag 1997)

Kuijpers, Erika, *Migrantestad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17^e-eeuws Amsterdam*. (Hilversum 2005)

Molkenboer, B.H., *Vondels drukkers en uitgevers* In: *Vondel-kroniek: tweemaandelijksch tijdschrift* (Amsterdam 1941)

Oey-de Vita, E. en Geesink, M. *Academie en Schouwburg. Amsterdams toneelrepertoire 1617-1665* (Amsterdam 1983)

Otegem, Matthijs van, *Omweg of dwaalspoor : de bruikbaarheid van boedelinventarissen voor onderzoek naar boekenbezit in de zeventiende* In *Theoretische Geschiedenis*, vol. 26, nummer 1 (Amsterdam 1999)

Schuytvlot, A. C. *Catalogus van werken van en over Vondel gedrukt vóór 1801 en aanwezig in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam*; met een inl. van Johan Gerritsen (Nieuwkoop 1987)

Slits, Frans P.T. *Het Latijnse stededicht. Oorsprong en ontwikkeling tot in de zeventiende eeuw.* (Amsterdam 1990)

Spies, Marijke, *Vondel in veelvoud. Het Vondel-onderzoek sinds de jaren vijftig* in Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde, jrg. 103 (Amsterdam 1987) DBNL-editie

Vondel, Joost van den *Volledige dichtwerken en oorspronkelijk proza* verzorgd door Albert Verwey. Opnieuw uitgegeven met een inleiding door Mieke B. Smits-Veldt en Marijke Spies. (Amsterdam 1986)

Vondel, Joost van den, *Gysbreght van Aemstel*. Met inleidingen en aantekeningen door Mieke B. Smits-Veldt (Amsterdam 1994) DBNL-editie

Vondel, Joost van den, *De werken van J. van den Vondel* dl. 17 uitgave J. van Lennep (Leiden ca. 1900)

Worp, J.A. , *Geschiedenis van den Amsterdamschen Schouwburg 1496 - 1772*. Uitgegeven met aanvulling tot 1872 door J.F.M. Sterck. (Amsterdam 1920)